

НОВАТОРСЬКІ ІСТОРИКО-ЕКОНОМІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ФУНДАМЕНТАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ УКРАЇНСЬКОГО СОЦІУМУ

Ефективність економіки та успіх соціальних реформ значною мірою залежать від візії моделі національної держави та економічної системи, які однаково позитивно будуть сприйняті різними суспільними верствами. Пошук такої моделі має ґрунтуватися на осмисленні історичної траєкторії розвитку, якою рухалося українське суспільство на шляху до становлення незалежної держави і яка визначила риси та нинішній статус національної економіки у світі. Оцінка економічного та організаційного потенціалу майбутнього розвитку національної економіки можлива лише за умови глибокого та системного дослідження історичної генези формування українського господарства та його базових інститутів – власності, підприємництва, конкуренції та монополізму, банківництва, грошового обігу та фондового ринку, соціально-трудова відносин і ринку праці, а також історичних детермінант включення України у світовий економічний простір. Водночас саме осмислення історичного досвіду та уроків минулого уможливує генерування спільних цінностей, що об'єднують суспільство для реалізації стратегічних цілей розбудови моделі успішної та конкурентоспроможної національної економіки.

Пошуку відповідей на ці важливі питання для розбудови успішної країни та ефективної моделі економіки як її фундаменту присвячена серія книг, підготовлених авторським колективом відділу економічної історії ДУ “Інститут економіки та прогнозування НАН України” протягом 2017–2020 рр. Зокрема, монографія “Підприємство в Україні: історико-інституційний аналіз” (2019 р.)¹ представляє результати комплексного історико-економічного дослідження процесу зародження та розвитку інституту підприємництва на території України у досить широкому хронологічному проміжку – від XI ст. до сьогодення. Фундаментальне видання “Історичні детермінанти включення України в систему міжнародних економічних відносин” (2021 р.)² присвячено пошуку та визначенню історичних чинників та економічних закономірностей, які зумовили сучасне місце національного господарства в системі міжнародного поділу праці та конкурентні позиції України на світових товарних ринках.

Авторський колектив відділу економічної історії під керівництвом В. Небрат послідовно працює над виконанням науково-дослідної програми, що полягає в історико-економічному обґрунтуванні питомих рис і довгострокових тенденцій розвитку госпо-

¹ Підприємство в Україні: історико-інституційний аналіз: монографія / за ред. В.В. Небрат. Київ: НАН України, ДУ “Ін-т екон. та прогнозув. НАН України”, 2019. 532 с.

² Історичні детермінанти включення України в систему міжнародних економічних відносин: монографія / за ред. В.В. Небрат. Київ: НАН України, ДУ “Ін-т екон. та прогнозув. НАН України”, 2021. 528 с.

дарства України, а також розробленні на цій основі актуальних напрямів і механізмів реалізації державної стратегії економічних перетворень. В результаті цього виявлено історичні закономірності та національні особливості еволюції підприємництва як цілісного інституційного комплексу, основи ринкового господарства та рушія економічного розвитку. На основі застосування якісно нового в українській науковій літературі історико-інституційного методологічного підходу до вивчення еволюції господарського середовища обґрунтовано положення про деформацію інституту підприємництва у вітчизняній економіці як наслідок попередньої траєкторії її розвитку. Розглянуто історичні форми підприємницької діяльності та узагальнено провідні тенденції й істотні бар'єри розвитку підприємництва в Україні на сучасному етапі. Підсумком наступного етапу досліджень вітчизняної економічної історії стало визначення історичних детермінант розвитку зовнішньоекономічних відносин України, зокрема, місця українського господарства у міжнародній торгівлі, форм участі України в міжнародному русі капіталу, особливостей трудової міграції, взаємовпливу структурних змін і характеру участі України в міжнародному поділі праці. Це дозволило авторам запропонувати цілісну концепцію історії міжнародної економічної взаємодії господарства України, охарактеризувати тенденції, закономірності та національні особливості еволюції форм міжнародних економічних відносин, визначити історичну траєкторію інтеграції України у світове господарство, розкрити природу, характер та інституційні чинники цього процесу.

Рецензовані видання, з одного боку, є продовженням кращих традицій історико-економічних досліджень, започаткованих свого часу видатними вченими-академіками М. Туган-Барановським, П. Лященком, К. Воблим, Д. Багалієм. З іншого боку, вони формують новітні підходи з використанням сучасного інструментарію історико-економічних досліджень, а головне – з усвідомленням значущості історико-культурної та інституційно-господарської самоідентифікації українського суспільства. Адже в умовах, коли “глибинні та масштабні зміни соціально-економічної реальності ХХІ ст. посилюють невизначеність подальшої історії людства та утруднюють прогнозування процесу нагромадження й диференціації економічних знань у цілому та економічної теорії зокрема, загальноновизнано, що рівень розвитку останньої тісно пов'язаний зі ступенем поінформованості й усвідомлення дослідниками наявних актуальних мегатрендів і поточних тенденцій”³. Отже, неможливо забезпечити стійке зростання економіки й національного добробуту, вирішувати складні для розв'язання проблеми соціоекономічного розвитку (такі як міжнародна міграція, імпортозалежність, низько-технологічна структура виробництва й експорту тощо) без наукового аналізу та “діагностики” джерел і каталізаторів негативних трендів у тривалому історичному вимірі.

Зокрема, історичне узагальнення досвіду структурних реформ на різних етапах розвитку вітчизняної економіки засвідчило, що в умовах технологічного відставання

---

³ Зміни. Адаптація. Нова економіка. Матеріали міжнародного форуму. Дослідницька секція “Парадигмальні зрушення в економічній теорії ХХІ ст.” / за заг. ред. А.І. Ігнатюк. Київ: КНУ ім. Т. Шевченка, 2021. С. 15. URL: https://www.efbm.org/wp-content/uploads/2021/09/Матеріали_ET.pdf

та відсутності належних інституційних запобіжників експортна орієнтованість структурних перетворень зумовлює формування диспропорційної господарської структури, закріплюючи аграрно-сировинний характер участі економіки у міжнародному поділі праці, посилює її залежність від кон'юнктури світових ринків і погодно-кліматичних чинників, яка є характерною для слаборозвинутих країн, і створює ризики ресурсного виснаження економіки через редистрибутивну рентну поведінку еліти, що підриває основи економічного та державного суверенітету країни.

Питанням національної безпеки та гео економічної перспективи України є її суб'єктність, тобто такий стан розвитку, коли наша країна сама вирішує свою цивілізаційну долю, обирає ідентичність і партнерів⁴. У монографії "Історичні детермінанти включення України в систему міжнародних економічних відносин" показано, що Україна тривалий час була позбавлена суб'єктності в міжнародних економічних відносинах через відсутність державної самостійності, тому її участь у світовій торгівлі була опосередкованою. Має значення і те, що Україна, внаслідок інтеграції до господарських комплексів інших держав впродовж тривалого історичного періоду була включена з прямих взаємовигідних міжнародних зв'язків на конкурентній основі⁵. Авторам на широкому історичному матеріалі вдалося показати, що штучне ототожнення українського господарства з російсько-імперським або радянським підмінює ідентичність як основу світогляду та громадянської позиції. Розвиток суб'єктності передбачає відповідальність за своє теперішнє та майбутнє, що можливо лише за умови правдивого знання про минуле.

З огляду на це, заслуговує на особливу увагу питання про історичні джерела. Новаторський підхід фундаментальних досліджень, результати яких дістали втілення в академічній серії книг з економічної історії України, полягає в розширенні джерельного поля, залученні маловідомих або раніше недосяжних праць і документів. Зокрема, авторами використані матеріали історичних архівів, великий масив законодавчих, фактологічних і науково-дослідницьких джерел XIX ст., публікації західних дослідників XX ст., сучасні праці з історії іноземного підприємництва в Україні, радянської індустріалізації, економічного співробітництва в межах РЕВ тощо.

Безцінним джерелом вивчення української інтелектуальної спадщини, зокрема в частині історико-економічного аналізу та теоретичного осмислення розвитку господарства, є праці українських вчених-економістів XIX–XX ст. Адже вони відображають процеси ринкової та контрринкової трансформації економіки, становлення нових організаційно-господарських форм, механізмів координації та управління економікою. Крім того, відкриття українських імен видатних вчених, які збагатили світову науку, зміцнює аксіологічний фундамент націотворення та збагачує творчий потенціал суспільного поступу України.

---

⁴ Пирожков С.І., Хамітов Н.В. Цивілізаційна суб'єктність України: від потенцій до нового світогляду і буття людини. Київ: Наукова думка, 2020. 258 с.

⁵ Історичні детермінанти включення України в систему міжнародних економічних відносин: монографія / за ред. В.В. Небрат. Київ: НАН України, ДУ "Ін-т екон. та прогнозув. НАН України", 2021. С. 89–109, 281–310.

Дослідженню наукової спадщини фундаторів економічної думки в Україні науковці економічного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка присвятили серію видань “Славетні постаті”⁶. Відділ економічної історії, підхопивши цю ініціативу, вже видав низку праць, які розширюють коло персоналій і поглиблюють науковий дискурс щодо опрацювання національного надбання в царині економічної науки⁷. Новим здобутком цього академічного осередку стало звернення до спадщини тих видатних українців, які своєю творчістю та науковими відкриттями зробили значний внесок у формування новітніх напрямів науки та сприяли суспільному прогресу, але внаслідок різних життєвих обставин були вимушені жити й творити за межами України, не отримавши при цьому належного визнання на Батьківщині.

Однією з таких видатних постатей є В. Голубничий, якого добре знають і високо цінують на Заході і який, на жаль, залишається маловідомим в Україні. Проживши все своє активне життя у США, В. Голубничий присвятив себе економічним дослідженням історії українського господарства, ролі української економіки у радянській економічній системі, одним з перших на Заході підняв проблему необхідності дослідження колективізації сільського господарства та Голодомору як чинника зламу суспільного поступу України. Понад 500 виданих вченим праць і сьогодні вважаються фахівцями одними з найкращих у царині українознавства, проте більшість виданих на Заході робіт вченого донедавна залишалися малодоступними або невідомими широкому колу читачів в Україні. Значна частка і досі була неопублікованою, що унеможливило знайомство широкого загалу з ідеями вченого.

Цю “білу пляму” українського соціокультурного дискурсу вдалося ліквідувати завдяки виходу у світ двотомного видання “Політична економія суспільного прогресу Всеволода Голубничого”, яке стало піонерним дослідженням, що вперше представило українській науковій громадськості здобутки та ідеї вченого⁸. Видання знайомить українського читача з непростим життєвим шляхом і непересічними науковими ідеями вченого, представляє системний науковий аналіз його творчості (Т. 1. Теорія розвитку економічних систем), ретельну систематизацію бібліографії праць (530 позицій, що доповнена зусиллями авторів видання близько 70-ма раніше недослідженими рукописами), а також неопубліковані раніше та рідкісні праці В. Голубничого (Т. 2. Вибрані праці).

⁶ М. Бунге: сучасний дискурс / за ред. В.Д. Базилевича. Київ: Знання, 2005. 697 с.; С. Булгаков. Розмісли. Творча спадщина у контексті ХХІ століття / за ред. В.Д. Базилевича. Київ: Знання, 2006. 904 с.; Є. Слущкий. Визнання. Творча спадщина з погляду сучасності / за ред. В.Д. Базилевича. Київ: Знання, 2007. 920 с.; І. Вернадський. Витоки. Творча спадщина у контексті історії економічної думки в Україні / за ред. В.Д. Базилевича. Київ: Знання, 2009. 862 с.

⁷ Небрат В.В. Еволюція теорії державних фінансів в Україні: монографія. Київ: НАН України, ДУ “Ін-т екон. та прогнозув. НАН України”, 2013. 583 с.; Кудласевич О.М. Українські джерела теорії підприємництва: монографія. Київ: ДУ “Ін-т екон. та прогнозув. НАН України”, 2014. 255 с.; Українська економічна думка про чинники та пріоритети економічного розвитку: монографія / за ред. В.В. Небрат. Київ: ДУ “Ін-т екон. та прогнозув. НАН України”, 2014. 395 с.; М.І. Туган-Барановський: вчений, громадянин, державотворець (до 150-річчя від дня народження): монографія / відп. ред. В.В. Небрат. Київ: Наукова думка, 2015. 364 с.

⁸ Політична економія суспільного прогресу Всеволода Голубничого: монографія у 2-х т. / за ред. Н. Супрун. Київ: Наукова думка, 2017–2019.

Монографія представляє читачеві В. Голубничого як новатора в розробленні та застосуванні методології економічної компаративістики – порівняльного аналізу економічних систем. Інтерес до спадщини В. Голубничого спричинений ще й тим, що він – один з найавторитетніших західних фахівців у галузі дослідження радянської економіки, який системно проаналізував динаміку та суперечності її розвитку, виокремив тенденцію до уповільнення економічного зростання, що дозволило вченому зробити досить точний і вірний прогноз щодо часу розпаду СРСР. Таким чином, автори роблять цілком незаперечний висновок про те, що запропонована В. Голубничим методологія виявилася не лише ефективною та релевантною для свого часу, але й може розглядатись як істотний внесок у теорію й методологію економічного прогнозування. Попри значущість доробку та фундаментальність постаті В. Голубничого, монографія, що вийшла у світ у видавництві “Наукова думка”, стала першою публікацією, яка познайомила українську наукову громадськість з творчою спадщиною всесвітньовідомого вченого-економіста В. Голубничого.

Таким чином, академічні дослідження української економічної історії, що проводяться в ДУ “Інститут економіки та прогнозування НАН України”, дістали втілення у низці фундаментальних новаторських праць. Історико-інституційний аналіз розвитку підприємництва в Україні, ретроспективне розкриття чинників сучасних міжнародних позицій українського господарства, перспектив і загроз сформованих трендів мають, насамперед, науково-практичне значення з огляду на тривалість виявлених причинно-наслідкових зв’язків і перманентне відтворення інституційних характеристик господарського середовища. Представлення українському читачеві В. Голубничого – визнаного і відомого в цілому світі, як М. Туган-Барановський і Є. Слуцький, – доповнює і збагачує національну економічну історію. Видання, підготовлені науковими співробітниками відділу економічної історії ДУ “Інститут економіки та прогнозування НАН України”, мають не лише наукову цінність, але й світоглядну. Поширення книг серед студентської спільноти, молодих науковців є важливим для формування історико-логічного мислення, глибокого базису економічних знань, комплексного бачення актуальних питань соціоекономічного розвитку, а також почуття національної гідності та відповідальності. Водночас авторам фундаментальних праць, що формують цілісний цикл, вдалося поєднати глибокий емпіричний аналіз, теоретичні узагальнення та практичну спрямованість досліджень, які забезпечують історико-економічне підґрунтя консолідації суспільства та формування ефективної стратегії економічних перетворень в Україні.

В.Д. Базилевич,

чл.-кор. НАН України, д-р екон. наук, проф.,

email: v_bazil@ukr.net,

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-8030-8651>

V.D. Bazylevych,

Corresponding Member NAS of Ukraine, Dr. Habil in Economics, Professor,

email: v_bazil@ukr.net,

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-8030-8651>